

Hóvári János – Tasnádi Edit – Tüskés Anna –
Tüskés Gábor – Vásáry István

Mikes Kelemen
Rodostó magyar krónikása

János Hóvári – Edit Tasnádi – Anna Tüskés –
Gábor Tüskés – István Vásáry

Tekirdağ Tarihinin Macar Yazarı
Kelemen Mikes

Magyar–Török Baráti Társaság, Budapest
Macar–Türk Dostluk Derneği, Budapeşte

Tekirdağ Macar Dostluk Derneği
Rodostói Magyar Baráti Társaság

TÜSKÉS GÁBOR

(BUDAPEST)

Rodostó 1720 körül

*Mikes Kelemen Törökországi leveleiben**

A *Törökországi levelek* a korai felvilágosodás magyar irodalmának egyik fő műve, mely elválaszthatatlan részét alkotja az európai irodalmi örökségnek.¹ Eddig angol,² német,³ olasz,⁴ török⁵ és román⁶ nyelvre fordították le, a francia fordítás nemrég jelent meg,⁷ s kibontakozóban van a nemzetközi Mikes-szakirodalom.⁸

* A rodostói Rákóczi Múzeumban 2011. június 19-én elhangzott előadás szerkesztett változata

¹ *Patrimoine littéraire européen*, vol. 9: *Les Lumières de l'Occident à l'Orient 1720–1778, Anthologie en langue française*, sous la dir. de Jean-Claude Polet, Paris, 1997, 316–323: »Mikes«.

² Kelemen Mikes, *Letters from Turkey*, transl. from the Hungarian and ed. by Bernard Adams, London, New York, 2000.

³ Kelemen Mikes, *Briefe aus der Türkei*, ausgewählt und eingeleitet von Gyula Zathureczky, übersetzt von Sybille Baronin Manteuffel-Szöge, kommentiert von Thomas von Bogyay, mit einem literaturgeschichtlichen Beitrag von Antal Szerb, Graz, Wien, Köln, 1978; Uő., *Briefe aus der Türkei*, aus dem Ungarischen und mit einem Anhang versehen von Paul Kárpáti, Frankfurt/M., Leipzig, 1999.

⁴ Kelemen Mikes, *Lettere dalla Turchia*, a cura di Cinzia Franchi, (Podium Pannonicum 3), Roma, 2006.

⁵ Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları (Törökországi levelek)*, Sadettin Karatay tarafından tercüme edilmiştir, Ankara, 1944 (2. kiad. Tekirdağ, 2006, 2 kötet); Uő., *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prenses Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, çeviri Edit Tasnádi, Türkçeye uyarlayan Figen Turna, İstanbul, 1999.

⁶ Kelemen Mikes, *Scrisori din Turcia. Memorialistică*, Traducere de Gelu Pâteanu. Prefață de Paul Cernovodeanu. Selecția, note și postfață de Veress Dániel, București, 1980.

⁷ Kelemen Mikes, *Lettres de Turquie*, édition établie sous la dir. de Gábor Tüskés, avant-propos d'Antal Szerb, préface de Jean Bérenger, traduites du hongrois et annotées par Krisztina Kaló et Thierry Fouilleul, avec des notes historiques de Ferenc Tóth, édition revue et préparée par Michel Marty, Paris, 2011. Ebben a tanulmányban a következő kiadás szövegét idézem: Mikes Kelemen, *Törökországi levelek és misszilis levelek*, s. a. r. Hopp Lajos, Budapest, 1966.

⁸ Vö. pl. Béla Zolnai, »Clément Mikes et ses lettres de Turquie. A propos du centenaire de Rákóczi«, *Nouvelle revue de Hongrie*, 52 (1935), 360–369; David Mervyn Jones, *Five Hungarian Writers*, Oxford, 1966, 62–102: »Mikes (1690–1761) Letters from Turkey«; Lajos Hopp, »Kelemen Mikes, l'auteur des 'Lettres de Turquie'«, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13 (1971), fasc. 1–4, 167–190; Cinzia Franchi, »L'Altro nelle Lettere Turchie di Kelemen Mikes«, *Rivista di Studi Ungheresi*, 9 (1994), 47–52; Gianpiero Cavaglia, »In esilio dall'Occidente. Le Lettere dalla Turchia di Kelemen Mikes«, in: *Storia della letteratura ungherese*, vol. I, a cura di Bruno Ventavoli, Torino, 2004, 183–198; Gábor Tüskés, »Moralistik und Erzählkunst im Exil. Kelemen

A mű, mely nemcsak Magyarország és az Oszmán Birodalom kapcsolatát érinti, hanem egész Európa is a szerző látókörébe tartozik, legalább két szempontból fordulópontot jelöl a magyar irodalomban.⁹ Egyrészt új fejezetet nyit a lélekábrázolás történetében: nem a kor nagy eszméi érdeklik Mikest elsősorban, hanem maga az ember, érzelmeivel, hibáival és erényeivel együtt. Másfelől alapvető változást hoz az írói önértelmezés és szerepfelfogás alakulásában: Mikes a korábnál jóval nagyobb mértékben tulajdonít társadalmi jelentőséget az irodalomnak, s az olvasót következetesen bevonja a vele folytatott párbeszédbe.

Ez az összesen 207 – a misszilis magánlevelet művészien imitáló – fiktív levélből álló, önéletrajzi jellegű mű egyben fontos történeti dokumentum II. Rákóczi Ferenc és társai száműzetésbeli életéről a szabadságharc leverését követő időszakban.¹⁰ Mikes a kiterjedt magyarországi és erdélyi levélírói, emlékirói hagyományra alapozott,¹¹ s alkotó módon elsajátította és továbbfejlesztette a korabeli francia levélkultúra gáláns írásmódját.¹² Ezzel egyéni formát teremtett gondolatai, kétélyei és belső küzdelmei kifejezésére. A műben, mely több mint harminc évvel a szerző halála után, 1794-ben jelent meg először nyomtatásban, szorosan összekapcsolódnak a magánélet és a száműzetés eseményei, alakjai a szerzői önreprezentációval, valamint a folyamatos reflexióval a korra, a nemzetközi politika híreire és a közvetlen környezetre. Mindezek a témák az irodalmi levél retorikájába ágyazva, csevegő, gyakran enyegő hangvételben, aforisztikus módon, egy sztoikus világkép keretében jelennek meg, nem függetlenül a francia moralista gondolkodás hatásától, s helyenként érzékelhető a janzenista befolyás is.

Mikes stílusa teljesen egyéni, szellemes, szemléletes és természetes, gyakran szenvedélyes, tréfás vagy ironikus. Moralista szemlélete keresztény hitében gyökerezik, ugyanakkor szokatlanul merész, s nem idegen tőle a játékos évődés, a csábítás művészete sem. A gyűjteményt, mely a magyar, a francia és a török kultúra metszéspontján keletkezett, alapvetően meghatározza az irodalmi szándék, a közvetlen kifejezés, a spontaneitás, a „barátságos” stílus és a kritikai szemlélet. A latin, török és görög szavakat Mikes magától értetődő természetességgel illesztette mondataiba, de az archaikus erdélyi nyelvjárási sajátosságok is gazdagították stílusát. Fontos vonás még a szaggatott, „szökdécselő” előadásmód

Mikes: *Briefe aus der Türkei*, in: *Literatur und Moral*, hrsg. von Volker Kapp, Dorothea Scholl, in Verbindung mit Georg Braungart und Bernd Engler, Berlin, 2011, 291–324.

⁹ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Budapest, 1934, 191–197.

¹⁰ Köpeczi Béla, *A bujdosó Rákóczi*, Budapest, 1991.

¹¹ Lajos Hopp, »Le genre épistolaire hongrois et ses rapports européens«, in: *Littérature hongroise – littérature européenne: études de littérature comparée*, publ. par l'Académie des Sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée, Budapest, 1964, 191–218; Hopp Lajos, »A magyar levélműfaj történetéből«, in: *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, 1974, 501–566; Bitskey István, »Mikes Kelemen és a magyar emlékirók«, in: *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*, szerk. Hopp Lajos, Pintér Márta Zsuzsanna, Tüskés Gábor, Debrecen, 1992, 67–70; vö. Tóth Zsombor, »Montaigne és Bethlen (?). „Meztelen” („tout nud”) moralista „magyar köntösben”«, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105 (2001), 600–617; Uő., *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az „Élete leírása magától” és a XVII. századi puritanizmus*, Debrecen, 2007.

¹² Zolnai Béla, »Mikes és a francia szellemi élet«, I–III, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 45 (1921), 39–43, 90–104, 46 (1922), 25–32; Lajos Hopp, »La question d'imitation et d'originalité dans les 'Lettres de Turquie' de Kelemen Mikes (1690–1761)«, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 7 (1965), fasc. 1–2, 192–195.

és a tömörség.¹³ Az utolsó leveleket növekvő mértékben árnyékolja be az idő múlása, a társak és a barátok elvesztése, s a fokozatosan eluralkodó tragikus, melankolikus hangvétel aláhúzza az egész mű irodalmi karakterét.

Mikes következetesen törekedett régi és új környezetének összehasonlítására, a begyökerezett nézetek kritikai felülvizsgálatára és az egyszerre több nézőpontot érvényesítő látásmódra. Az írás nagymértékben segítette nála egy új azonosság megtalálását, az elvesztett világ helyett egy fiktív valóság létrehozását, az elhagyott haza helyett egy, a száműzetésben elérhető új otthon megvalósítását. Az elvesztett haza ábrázolásával máig eleven paradigmát teremtett a magyar irodalomban.¹⁴

A gyűjtemény irodalmisága mindenekelőtt az egyes levelek művészi megformálásában, valamint a személyes életút és a kortörténet elbeszélési mintáinak szoros összekapcsolásában van. A szerzői kézirat eredeti címe – *Constantinápolyban gróf P... E... írott leveli M... K...* – a kettős monogrammal, a műfaj és a fiktív címzett lakóhelyének megjelölésével francia mintákat követ. Ez a forma tág lehetőséget kínál a lélektani, erkölcsi reflexióra, a gyakori narrációváltásra és a lazán asszociáló, esszé típusú írásmódra. Így a témák erőteljes megválogatása és a különféle műfaji mintáktól való függés ellenére egy bevallottan szubjektív élettörténet bontakozik ki az olvasó előtt. Mikes a valóságosság nyelvi, retorikai eszközeivel és különféle kulturális sztereotípiák felhasználásával hoz létre egy valóságosnak tűnő, jelentős részben mégis képzelt valóságot.

Az irodalmi kifejezés keretét Mikes egy Konstantinápolyba helyezett, a saját életkorához közel állónak képzelt, de közelebről meg nem határozott erdélyi nőrokon alakjában teremtette meg. Ennek a fiktív levelezőtársnak, aki valójában az erdélyi hazában élő olvasó szimbóluma, kettős arca van. Mikes egyrészt rokoni szeretetet, lelki közelséget és otthoni hangulatot keres nála, másrészt elárastja udvarlásával, bókjaival, s gyakran szórakoztatja szerelmi történetekkel, pajzán históriákkal.

Jellegetes vonulata a műnek a keleti környezet és a muzulmán civilizáció másságának kritikus, egyben szeretetlenni bemutatása, az ezzel kapcsolatos gondolatok kifejtése. Mikes török nyelvtudása csupán néhány tucat szóra korlátozódott, s a török környezetre vonatkozó mélyebb ismereteket a személyes megfigyelés mellett elsősorban francia forrásokból merítette.¹⁵ Történelmi, társadalmi, erkölcsi és vallási kérdések egyaránt érdeklik, de mindent az idegen távolságtartó pillantásával szemlél.

Az Oszmán Birodalom Mikesnél egyrészt a száműzött magyarok életének kényszerből vállalt kerete, másrészt biztosítja létük feltételeit. A levélíró kezdetben fokozott figyelemmel követte a birodalom politikai eseményeit, a Porta és Rákóczi közti kapcsolatok alakulását, idővel azonban ezek a témák bizonyos mértékig a háttérbe szorultak a levelekben. A gyűjtemény török vonatkozásainak súlypontjai az 1716/18. évi háború utolsó szakasza, az 1730. évi Patrona-felkelés, az 1737/39. évi háború, az Oszmán Birodalom általános jellemzése és a rodostói mindennapi élet leírása.

¹³ Hopp Lajos, »Utószó«, in: *Mikes Kelemen művei*, vál., szövegmond., jegyz., utószó Hopp Lajos, Budapest, 1978, 705–842, itt: 818–829.

¹⁴ Bene Sándor, »Eljutni Zágonba«, *Holmi*, 19 (2007), 5, 531–571.

¹⁵ Így pl. Paul Ricaut, *Histoire de l'Empire Ottoman*, La Haye, 1709.

Mikes felfogását a muzulmán világról Hopp Lajos francia nyelvű, Bernard Adams angol nyelvű tanulmányban mutatta be az elmúlt évtizedekben, a levélíró török szókincsét ugyancsak elemezték már,¹⁶ a Rodostóra és a város lakóira vonatkozó megfigyeléseket azonban önállóan még nem vizsgálták. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy néhány példa segítségével jellemezzem Mikes Rodostóról alkotott képét, s szemléltessem, hogyan, az irodalmiasításnak milyen eszközeivel hozta létre ezt a képet.

Mikes 1720-tól 1761-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan Rodostóban élt, eltekintve néhány rövidebb tartózkodástól a város közvetlen közelében és Konstantinápolyban, valamint attól a katonai akciótól, amit a fejedelem fia 1737 és 1740 között vezetett Moldvába. A levelek közel háromnegyed részét Mikes Rodostóban keletzte. Ez az összesen harmincnegyzet évi tartózkodás bőszeges alkalmat kínált neki arra, hogy megismerje a várost és lakóit. Rákóczi belső kamarásaként először egy gazdag örmény kertés házában lakott a fejedelem közvetlen közelében, majd ura 1735-ben bekövetkezett halála után átköltözött a Rákóczi által magának megvásárolt és átépíttetett nagy házba, ahol haláláig élt. Mikes reflexiói a közvetlen környezetre elsősorban az 1720 és 1725 közti évekre jellemzőek; 1730 után fokozatosan előtérbe lépnek a levelekben az irodalmi átvételek és a panaszok a bujdosók rodostói életének unalma, egyhangúsága miatt.

A Rodostóba való megérkezés előtt írt utolsó levelében Mikes a következő történettel készíti elő az olvasót az új tartózkodási helyre:

„[...] a fejedelem beszéd közben mondotta a vezérnek hogy talám mesze vagyon rodosto, és hogy közeleb szeretet volna lenni, a portához. erre a vezér mondá. hogy ha egy kesvése mesze van is, de ahely alkalmas. de ne gondollyad hogy mesze legyen, mert csak annyira vagyon. hogy ha ariskását itt meg főzik, oda vihetik melegen. itéllye el az ember azö török mondását!” (35. lev.)

A várost és környékét Mikes nagy láttató erővel, a jó gazda szemével ábrázolja, különös tekintettel a táj szépségeire, a megművelt földekre, a gyümölcsösökre és szőlőkre, valamint az építkezés sajátosságaira. A természet iránti érzéke a hasznosra irányul elsősorban; helyi tapasztalatait gyakran hasonlítja össze a megfelelő hazai viszonyokkal. Hozzáteszi még, hogy a közbiztonság az örmény városrészben, melyben a bujdosók szállást kaptak, a magyarok védelmére kirendelt janicsárok miatt szemmel láthatóan nagyobb lett:

„Már mi itt derék házas. tüzes emberek vagyunk. és ugy szeretem már rodostot. hogy el nem felejthetem zágont. de tréfa nélkül édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. a város elég nagy, és elég szép, a tenger parton lévő kies, és tágas oldalon fekszik.

¹⁶ Lajos Hopp, »La civilisation de la Turquie vue par Kelemen Mikes chambellan du prince Rákóczi«, in: *Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugees in the Light of Turco-Hungarian Cultural Relations, Symposium 31 May – 3 June 1976, University of Istanbul, Faculty of Lettres*, ed. by Ayri Basim, Istanbul, 1976, 132–147; Bernard Adams, »Mikes and the Turks«, in: *Elaborate Trifles: Studies for Kálmán G. Ruttkay on his 80th birthday*, ed. by Gábor Ittész and András Kiséry, Piliscsaba, 2002, 428–434; Mikes Kelemen, *Összes művei, I: Törökországi levelek és misszilis levelek*, s. a. r. Hopp Lajos, Budapest, 1966, 386–399.

az is valo hogy europának éppen a szélyin vagyunk. loháton innét Constancinápolyban két nap könnyen el lehet menni. tengeren pedig egy nap. a bizonyos hogy suhult a fejdelemnek job lako helyt nem adhattak volna. akar mely felé menyen az ember. mindenüt a szép mező. de nem pusztá mező. mivel itt mindenüt a földet jól meg mivelik. a faluk mellet lévő mezők nem puszták. és ennek a városnak. a földgye. olyan mivelik. valamint egy jól meg mivelte kert, kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántó földeket. és a szőlőket. és a sok veteményes kerteket, itt pedig annyi szőlő hegyek vannak. hogy másut. egy vármegyében elég volna. azokat pedig igen jól mivelik; és azokban a sok gyümölcs fák. úgy tettzenek mint ha mind kertek volnának, it pedig meg nem karozzák a szőlőt mint nálunk. azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlő gerezdet a levelek bé fedvén. a földet is árnyékban tartják. epedig szükséges ezen a meleg földön. a hol nyárban igen kevés eső jár., így a föld nedvesen marad, és a szőlő sem szárad el. itt avalo sok veteményes kertek vannak. az ide valo szokás szerint jól mivelik. de nem lehet a miénkhez hasonlítani, gyapotot pedig sohult annyit nem vetnek mint itt. és a gyapotból valo kereskedés. itt igen nagy, torda vár megyében gondolom hogy meg teremne, de a mi kokány földünkön elegendő melege nem volna., itt az aszszonyoknak egész esztendő által csak az. a dolgok, hogy a gyapotot elvessék. meg szedgyék. el adgyák. vagy meg fonnyák, majusban vetik el. és octoberben. szedik meg. valo hogy sok bibelődés vagyon agyapotal., de mint hogy itt az aszszonyoknak semmi más külső munkájok nincsen, azért arra reá érkeznek. aváros felől. azt mondhatom, hogy ezen a földön el mondhatni egy szép városnak. a mely nem olyan szélylyes. mint hoszu, de akár mely szép házak légyenek itt avarosokon., nem tettzhetnek szépeknek., mivel az uttzára nem hadnak ablakokat, kivált a törökök. azért hogy a feleségek ki ne láthassanak, micsoda szép dolog az irigytség! a piattza a városnak igen bőv. a sok féle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olttsu, a még ide nem jöttünk, még minden olttsub volt, de ha egykis drágaságot okoztunk is. de a valo hogy csendeséget is okoztunk, mert a lakosok magok mondgyák. hogy a még ide nem jöttünk, a hol most vagyunk szálvá, ót az uttzákon, napal is félve jártanak az aszszonyok. és leányok. ésve felé pedig akit kívül találhattak, azt el ragadták., és gondollya el kéd mint bocsátották el. még gyilkosságok is estenek. ezeket pedig a jancsárok. görögök. és örmények követtek. de már most, leg kissebet sem hallani. estve ki ki sétálhat az uttzákon, semmitől nem tarthat. a valo hogy mink is sokan vagyunk, de leg kisseb dolog ha történnék, a kapunkon lévő harmintz jancsár, meg tanyitaná azokat, a kik valamely garázdát akarnának indittani, nem is lehet már csendeseb hely, mint ahol mi lakunk., estve idegen jancsárt, se görögöt. nem látunk., noha a szép időkben 11 oráig is kint vagyunk. csak ilyen hamar is már, micsoda hasznára vagyunk avárosnak. hát még ezután, [...]” (37. lev.)

A kert és a kertészkedés Mikes kedvelt témái közé tartoznak. A rodostói gyümölcsösöket egyik későbbi levelében is magasztalja:

„Mely szép dolog ilyen mezei városba lagní. mint a miénk, akkor megyen a mezőre az ember. mikor akarja. a nagy keritet városok mint a tömlötzők olyanok. most a kertekbe enni gyönyörűség, őt a sok gyümöls. noha nem sok féle. mert a kertészek roszak, oltani nem tudnak, körtvély, alma, szilva. nintsen hanem a sok őszi baratzk., a sok két három féle dinye. kivalt most az őszi dinye, a mely decemberben is tart. olyan őszi dinye pedig mint itt vagon., nem adatik sohult, az igen hasolít az ugorkahoz., amint hogy a melyik nem jó. egész ugorko., de ennél a dinyénél nem lehet kedveseb gyümölsöt enni., ki-vül a szemnek. nem tettzik, hameg metzlik, még annál inkább mert a belső része tiszta zöld. de ha meg kostollyák. gyönyörűségel esznek belőle, mert olvad a leányok szájában. és olyan édes. mint ha nád mézbe főzték volna meg.” (181. lev.)

A rodostói szüretnek megkülönböztetett figyelmet szentel, és szembeállítja az otthoni szürettel, amely szerinte sokkal inkább társadalmi esemény is egyben. Ebben az összefüggésben megismétli az egész évben folyamatosan termő, csodálatos szőlőtő motívumát, melyet már a 3. levélben is megemlített:

„[M]eg is csalod magadot, ha azt gondolod. hogy nagy mulattságom volt a faluban. ahol voltam szüreten, leg nagyob gyönyörűségem a volt. hogy itt addig nem voltam, és őt baj nélkül töltöttem két holnapot. egy holnapig néztem mint szürnek, egy holnapig pedig eleget jártam. mert itt, az ősz leg szeb része az esztendőnek, a szüret pedig leg szomoruab része itt a mulattságnak., nem úgy mint nálunk, hogy a sok szedöt szedönét láttya az ember, az uri aszszonyok., leányok., oda ki mennek, ebédelnek. és mulattyák magokot, abort édesebbé teszik jelen valo létekel. és szedésekel, itt pediglen a szöllös gazda. meg fogad két vagy három embert. azok szedik. és puttonokban aszöllöt haza hordgyák., és ki ki a maga házánál szür, igen nagy csendeségel, mint hogy a szöllöröl vagon a szó, Constancinápoly körül láthatot kéd olyan vastag szöllő fát. mint egy szilva fa, a szöllő szemek is rajta vannak olyan nagyok mint egy szilva szem., de a nagyságát nem csudáltam úgy, mint azt, hogy némely ágain éret szöllő vagon. némelyeken, a szöllő szem még nem nagyob az egresnél, más ágakon akkor kezd virágozni, e szép dolog. hogy egy szöllő fán, illyen három féle jövést láthatni, és ez mind így vagon tavasztol fogvást télig.” (77. lev.)

Részletesen tudósít Mikes a város fontos kereskedelmiközpont-szerepéről és az itt élő különböző népekről; a bírásokodás és az adófizetés sajátos helyi gyakorlatát kritikusan ítéli meg. Már itt kifejezi a görögökkel szembeni ellenérzését, de pontosan rögzíti az örmények táplálkozási, öltözködési és házasadási szokásait is:

„[A]zt már egyszer meg irtam hogy négy féle nemzettség lakja avárost. görög, örmény, török. sidó, és hogy nagy kereskedés vagon itt, mind földön, mind tengeren; némelykor három száz szekér bé jó avárosban. pedig gyakorta történik főképpen őszel, és csak

Görög templom Rodostóban (ahol Bercsényi Miklós, Sibrik Miklós és Esterházy Antal nyugodott az 1906-os újratemetésig)
Eredeti felvétel alapján festette: Edvi Illés Aladár, 1905

Tekirdağ' da Rum Kilisesi (Miklós Bercsényi, Miklós Sibrik ve Antal Esterházy kabirlerinin 1906 yılında nakline kadar burada kalmıştır.)
Asıl fotoğraf esas alınarak Aladár Edvi Illés tarafından resmedilmiştir, 1905

nem minden nap. itt amit a szekereken hoznak. hajokra teszik, és constancinápolyban viszik. tengeren is ide sok hajok jönnek. akik mindent hoznak; a lakosokrol azt mondhatom, hogy a török lakos itt felesen vagyon. és csendességben élnek. leg job eledel is élnek. és külön laknak a keresztényektől. mert itt mindenik nemzetség külön külön résziben lakik avárosnak. a város csak egy, de négy részben vagyon. és nem elegendnek esze, és a midön pestis vagyon. ritka. hogy mind anégy nemzetség között volna. némelykor csak a törökök között vagyon és másut nincsen. némelykor csak a sidok között. a görögök, vagy csak azörmények között. mind a négy nemzetségnek. egy birájok vagyon. aki török. ecsak három esztendeig lehet biró. némelykor. addig is leteszik. de mindenik nemzetségnek vagyon különös birájok, akik folytatták a dolgokat. a kadia előtt. az az. (atörök biró előtt) itt a kadia csak hamar fel épül. noha ő is sok pénzen veszi meg a biróságot. és amint ő itél. annak ugy kel lenni. ha. igazságtalan is az itéleti. példának okáért. ha városi tolvajt fognak meg, arra olyan itéletet teszen. hogy fel nem akaszttyák. ha fizethet néki. de hanem, abban bizonyos lehet hogy meg hoszabittyák anyakát. itt pedig akasztfofa, se hóhér nincsen, hanem akár mely börtön eleiben fel akaszttyák egy szegre. a piatzon. és a jancsár. akit meg kaphat az utzán. örményt, sidót, görögöt. annak kel fel akasztani akadiának. itt mindenért kel fizetni, ha valaki építeni akar a szabadságért. fizetni. a temetésért. házasságért, mind fizetni kel. hogy a gyapotat, és a szöllöt meg szedhessék, fizes. hogy ki ki a maga borát árulhassa azért fizetni kel. ha csak tele hordot akar

is meg kezdeni fizetni kel. az uj bőrt nem szabad addig árulni a még nem fizetnek. a kadia meg gondollya magát. egy órában. akorcsomákat mind bé zárattya. akor fizetni kel. hogy ki nyithassák, egy szoval csaknem mindenért kel fizetni azt mondhatná kéd. hogy az ezerekre megyen., valo hogy sokra megyen. de nem megyen olyan sokra. mert a tetetésért. házasságért. ki öt polturát. ki tizet, ki. egy tallért ád. amint már. birja magát. aki szabadságot kér, a szedésért. bór árulásért. is ahoz képest fizet. a mint már. sok. vagy kevés szölleje, vagy bora leszen. de mind ezekre, nem kel azt mondani hogy a lakosokot nyomorgattya a török. mert ha a magáét meg adgya, azután. csendeségben marad. és csendesebben mint nálunk. és a micsoda kevély nép a görög. ha ugy nem bánának vélek. idegen nem lakhatnék közöttök. mi itt meg nem maradhatnánk. ha a törököktől nem félnének., de a botozástól félnék. mert leg kisebb panaszért is a kadia száz pálczát veret a talpán, ha ezereket bir is. és meg azon felyül fizetni kel. azért, hogy két százat nem csaptak rajta. agörögök sokal jobban élnek. mint sem a mi örmenyink a kik között lakunk. de nem is olyan munkások, mint ezek. se nem olyan gazdagok, nem is csuda., mert az örmenyek. igen roszt ételekel élnek., már ebben az holnapban. bialokot ölnek meg. és azoknak ahusából kolbászt csinálnak. és mindenüt csak a sok kopácsolást halylyuk egész éttzaka, hogy nem is lehet alunni. aztot meg száraztzyák, és egész esztendő által azzal élnek. az örmény aszszonyok mikor avárostra mennek, mind fekete bétletlen mentét vesznek magokra. és igen munkások, egy rend béli köntösnél aleányokal többet nem adnak. se pénzt. se mást egyebet, egy örmény a lakadalma után. egy héti. vagy ket-tőig. a feleségivel. együt nem eszik. ennek nem tudom az okát, de együt alusznak. a lakadalmoknak pedig már nálók bizonyos idejek vagyon, leg inkább ebben a holnapban házasodnak. a midön már az uj bor meg forrot, és a kolbász csinálást el végezték.” (42. lev.)

A társasági élet kötetlenebb fomáihoz Franciaországban hozzászólt Mikes különösnek tarja a törökök elzárkózását az idegenektől, s többször gúnyolódik az örmények asszonyféltésén:

„[A]z ember nem mehet örökké sétálni. nem lehet mindenkor a mezőn vándorlani, az ide valo embereket pedig nem lehet társalkodni. itt az idegen senki házához nem mehet. kivált az örmények inkább féltik feleségeket. mint sem a törökök. még nem láthatam a szömszéd aszszonyomot. napjában tiszter is a kapuja előtt kel el mennem; és ha a kapuban talál lenni. ugy szalad töllem, mint az ördögtől. és bé zárja a kapuját. nem törődöm rajta. mert közönségesen. az örmény aszszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. ebből el ítélheti kéd. hogy itt alakosokal. semmi üsmerettséget nem lehet. nem is vesztünk semmit. mert. itt, ki szöcs. ki szabó. valami fő renden lévő emberek itt nincsenek, a kikhez mehetnének. török urak vannak, de unadalmas dolog törököt látogatni. egyik a hogy törökül nem tudok. másik a hogy. ha az ember hozájok megyen. elsőben nő ülle, azután egy pipa dohányt ád, egy fincsa kávé. hatot vagy hetet. szol az emberhez. azután tiz óráig is el halgatna, ha az ember azt el várná. ök a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak, [...]” (37. lev.)

Az örmények asszonyfáltéséről Mikes már az első, Rodostóban keltezett levélben előadott egy tréfás történetet, hogy aztán, csaknem minden átmenet nélkül, vallási témákkal foglalkozzon:

„[A]midőn meg hallották az örmények hogy közikben jövünk lakni, mert azt jo meg tudni, hogy ebben a varosban negy féle nemzettség vagyon. török, sidó, görög, és örmény, mi az örmények házaiban lakunk, azonnal a kadiához. (vagy a török birohoz) mentenek, mondván néki, hogy azt hallották. hogy a magyarok olyan hamisak. hogy az asszszonyokon. leányokon. még az uttzán is erő szakot tesznek. pápai gáspár éppen a kadiánál talált lenni akor, és mondá nagy prosopopiával a kadiának, kadia, az örmények ne félttsék a feleségeket a magyaroktól. mert semmi bántások nem leszen. de ha az ő tyukjok a mi kakasainkhoz jönnek. akor semmiről. nem felelek. a kadia nagy nevettségel mondá pápának aferim magyar. aferim, (igen jól mondád.). mink ezen eleget neveltünk, hát kéd is nevessen., [...]” (36. lev.)

Mikes kedvelt eljárása, hogy az asszonyokkal kapcsolatos meggondolásaiba bevonja az erdélyi asszonyokat is, mint pl. a török próbaházasság intézményének leírásába vagy az örmények vendégeskedésének és házassági szokásainak ironikus bemutatásába:

„[N]em jó törvény volté alykurgus törvénye lacedemoniában. ahol proba esztendő el lehetet tölteni a leányal. véle laktak. esztendeig. kettőig, ha egymásal meg nem állkhatat. a házasság sem lett meg. ki ki esmét más társat kereset magának. de ne keressük ezt a szokást arégieknél. itt is ezt fel találljuk, mert a férfiu. egy asszszonyal, vagy leányal. a török biró eleiben megyen. és őt meg mondgya abirónak. hogy ezt a személyt el veszem esztendőre, vagy kettőre. mikor az idő el telik. ennyi pénzt tartozom adni neki. a biro egy czédulát ad nékik. és azután szabadon együt lakhatnak, de a birót meg kel ajándékozni, mert a nélkül. végben nem megyen a dolog. szeretném tudni, hogy mit mondanának erre a mi erdélyi asszszonyaink. fogadom hogy sok mondaná. placet. de talám, még a férfiak sem vesztenének rajta. ha az illyen törvény szokásban volna.” (50. lev.)

„Édes néném. itt elég hó vagyon. a mely itt nem igen közönséges. azt mondhatnák. hogy itt némelykor csak azért havaz, hogy az örmények vendégeskedhessenek; ezt neveti kéd talám. de ez úgy van, mert ők el mennek, egy nagy tálat meg töltenek hoval. de annak. harmad, vagy negyed napi honak kel lenni. mert úgy mind job izü, mind pedig keményeb, és porczogosab. azt a tál havat. azután. nyakon öntik. peszmege. de tudgyaé kéd. mi legyen a.? a szöllöt nagy üstökben meg főzik., mind addig. a még olyan sűrű nem lesz.; mint a ser élesztő, azután leszürük. hordokban töltik, olyan. színü, és olyan édes, mint a méser, így el készítvén tehát. azt a levegő égből le hullot étket. a ház közepire teszik, akor. a gazda, az egész cselédivel körül veszi., kinek, kinek, egy kalán lévén kezében, és azt, csak hamar fel kalánozák. valamint a téjfelt. abból pedig, kel enni. még a szópó gyermekeknekis. azt pedig ne gondollya kéd. hogy a gazda asszszony így vendégellye. minden nap a gyermekeit. a már. sok volna, és nem minden nap pap sajtyta. hanem csak akor, a mikor kedvit

akarja keresni a gyermekinek. és hogy ki ki jó kedvü legyen a háznál, mikor a tél. olyan fősvény. hogy hó nem esik. avároson, olyankor a cselédes gazda. egy mély földnre is el megyen hóért, és azután abból. kedveskedik az atyafiainak. de most ki vannak. mert, mind hó elég van, mind pedig. e lakodalmas holnap lévén, a két huru hegedüt eleget rángatták nekik, de a csufos szokás nálók. hogy mihent, az egy gazda aszszonynak. a fia, a feleségit a házhoz viszi, a szegény menyecskének, a száját bé zárják. valamint a pápa, a Cardinálisoknak: és mind addig nem szabad neki szolni. valamég. azurának az anyna arra szabadságot nem ád, addig olyan a háznál. mint a néma, csak az urával. beszélhet. de másal senkivel sem, mikor agazda aszszony. hozá szol: vagy valamit parancsol neki, a menyecskének. csak. inteni, azillyen némaság. pedig el tart. némelykor. hat, hét. esztendeig. ha a gazda aszszony. szereti a fia feleségit. hamaréb. fel szabadittya a némaságból. de ha nem szereti, tiz esztendeig is némán. kel maradni., noha egy házban laknak, ennek a szokásnak pedig az az oka, hogy a menyecske. ne perelhessen a háznál. hanem nagy csendeségel. fűgjön, az ura annyától, valyon nálunk nem volnaé jó eza szokás, [...]” (108. lev.)

Az 59. levélben élesen szembeállítja egymással a törökök és a görögök viszonyulását a magyarokhoz:

„[N]em is segittik ugy a bujdosokot másut, mint ebben az országban. ez a nemzet nem is olyan irtoztato valamint a hire vagyon. nem tudok olyan nemzetet aki oly csendeségben éllyen mint ez, és sohult olyan békeséges maradásunk nem lehetne mint itt. Istennek légyen hála. leg kisseb szerencsétlenség még közöttünk nem történt. akár hol talállunk törökököt. mindenüt jó szivel látnak minket. mert atörök leg inkább amagyarokot szereti leg jobbat nem kívánhatunk mind ezekért nékik. mint azt hogy, még valaha legyenek keresztények. amen. hogy ha pedig ezzel a kevély görögökkel volna dolgunk. itt eddig nem lakhattunk volna. ezek noha keresztények de bennünket gyűlölnék. a pedig bizonyos hogy leg kisseb ártalmokra nem vagyunk, ők ártanának nekünkha lehetne, de nem merik. mert leg kisseb dologért. a száz pálczát meg olvasnák rajtok., és így becsületben. és tiszteletben tartat minket a bót. mert itt azt nem tekintik hogy micsoda renden vagyon. hogy ha gazdagé. vagy régi familia, mind ezek meg nem mentik hogy a husz körmiről le ne vonnyák, és a száz páltzát duplán meg ne kostollya. ki is lakhatnék az illyen kevély nemzettség., hogy ha így a földig meg nem aláznák őket.” (59. lev.)

Ez az idézet egyrészt mutatja a bujdosó magyarok és a törökök harmonikus kapcsolatát. Másrészt tanúsítja, hogy a rodostói tapasztalatok kedvezően befolyásolták Mikes felfogását vendéglátóiról az országban szerzett első közvetlen benyomásaihoz viszonyítva.

A görög asszonyokról alkotott rossz véleményére minden valószínűség szerint egyaránt hatottak az irodalmi minták, a rodostói közvéleményben élő etnikai sztereotípiák és saját tapasztalatai:

„[A] bujdosok házasa. igen szomorú házasa, de kivel, a kétek görög leányival, távul legyen. abizonyos hogy azok nem érdemlik a feleség nevet; csak arra valok. hogy

reggeltől fogva estig akereveten üllyenek, leg kisseb gondgyok a házra ne legyen. de igen sok a köntösökre, annyira, hogy minden nagy innepre az uj köntösnek meg kel lenni, és ha egyszer el mulnék, az urának szemiben meg mondaná. hogy ha ő nem akar csináltatni, talál olytat a ki ő néki csináltat. ötven ezer talléraru köves portékát adna is itt az ura afeleséginek, de abbol aszszonyom meg nem segitené egy polturával is azurát ha szegénységben esnék. készeb volna száraz kenyeret enni, mint sem egy gyöngyös nyakravalóját el adni. ha kétszer vagy háromszor napjában fel nem öltözhetik, akor el unnya magát. a micsoda selyem matériákban, és gyöngyösön láttya az ember, azt gondolná hogy mindenik egy grofné. és az asztala is hasonlit aköntöséhez, holot egy kis száraz halbol, vagy egy kevés riskásából áll az ebédgye., és vacsorája.” (59. lev.)

A görög nőknön kívül Mikes bírálja a görögkeleti papokat is, mégpedig műveletlenségük és a papi hivatal megvásárolhatósága miatt:

„[A]z ide valo görög érsek, nagy pompával jöt az urunk látogatására. négy alatta valo püspökökel., de ha gyalog járnak is, azt ne gondollya kéd, hogy a szegénységtől vagyon. mert a mi érsekünk kettőt is tarthatna, a püspökök is. de atörök birodalma alat, hinton nem járhatnak., söt még ugy kel magokot viselni mint ha szegények volnának. mivel azon kívül is gyakran meg vonnyák őket., mind a török, mind a görög pátriarcha. mert ez, azt tészti érseknek, aki neki leg többet fizet. az érsekek pedig olyan püspököket választanak magoknak, akik leg többet adnak. apüspökök pedig hogy az érseknek meg fizethessenek, olyan papokat tesznek a falukban. akik leg többet ígérnek., itéllye el már kéd. hogy a püspökök, és a papok. micsoda sok féle uton modon huzák ki a pénzt a szegény ember erszényiből, it asok innep, a sok böjt, mind hasznos a plébánusnak. hát ezen kfvül, esztendő által. a sok haszon hajto bé vett szokások., vasárnap. valamely rongyos öltözetben a misét el mondgya. a mint lehet tölle, de hogy predikállyon. azt nem lehet az ő tudatlanságától kivánni, de miből tanulna valami kis predikációt csinálni. és mikor; mivel egynehány plébánusnak voltam házánál. egy könyvet nem láttam nállok. hanem valamely szakadozot mise mondó könyvet tartanak. és abbol áll. minden könyvök. de mikor tanulhatna valamit. mivel egész héten. mezei munkát kel neki dolgozni, hogy a papádiáját. táplálhassa egy nehány gyermekeivel. és Czifrán jártathassa. egy szoval. itt a pásztorok. nem csak őrzik ajuhokot, hanem meg árendállják őket. és ha meg nem nyuzák is. de jól meg nyirik.,” (90. lev.)

A száműzött magyaroknak viszonylag kevés szórakozási lehetőségük volt Rodostóban. Ezek közé tartozott pl. egy iszapfürdő és a mellette lévő savanyúvízforrás felkeresése a város határában (ma emlékoszlop jelöli a helyet). Ebben az összefüggésben Mikes gúnyolódik a görögkeleti papság pénzhéségén, és hitetlenkedve nyilatkozik a szentelt savanyúvíz állítólagos gyógyhatásáról:

„[N]égy napig el hadtuk volt rodosztot, és négy mély földnire voltunk. savanyu vizet inynya. de azt elsöben. meg kel kédnek irni, hogy mi végre ittuk a savanyu vizet., ide nem

mesze egy tocsás hely vagyon, amelynek szélyesége. és hoszasága. lehet tizen öt ölni. ebben azidőben, akiknek valami nyavalyájok vagyon. abban a sárban meg ferednek. negyven, ötven mély földniről ide el jönnek az emberek. szekereken feleségestől. gyermekestől. husz, vagy harmintz szekeret meg lehet látni a sár körül. és abban a sok aszszony, férfi, gyermek; ugy hevernek; nem külömben, valamint a sertések. mikor a sárból ki mennek. itéllye el kéd micsodások., mert a nem egyéb. hanem kemény fekete sár., amelyben erővel kel le menni, a lakosok, nem tudom honnét vették. de azt tarttyák hogy igen hasznos. én ugyan nem láttam hogy valakinek hasznát volna. magam is bé mentem abban az ocsmány sárban. a többivel. nem a szükségért, hanem azért hogy mondhassam hogy sárban hevertem, nyárban pedig a bialoknak. igen kedves mulato helyek az a sár. de a görög papok. azért hogy egy néhány polturát nyerhessenek, azt mondgyák hogy elsőben meg kel azt szentelni. mert másként nem használna, de a még nem elég. mert ebből az utálatos sárból ki kelvén. a traditio szerént, és a hypocrates parancsolattya-ból. a savanyu vizre kel menni. abból harmad napig kel innya. a mennyit lehet, hogy ha azt akarja valaki hogy ugy meg tisztuljon mint kristály mi is tehát a föld népének régi bé vett szokását akarván követni. oda mentünk, és őt találtunk leg aláb két száz férfiat, aszszonyt. és gyermekeket, de mint hogy a görög papok semmi alkalmatosságot, sem mulatnak el. ahol egy néhány polturát nyerhetnek, azért ezt a vizet is meg kellett szentelni. mert anélkül nem volna hasznos. a viz kösziklákbold folyki, de még is nem tiszta., és a sok nép aztot fel zavarván. sáros vizet iszik. mink is másnap hogy oda érkezttünk, el kezdettük az italt. és egy nagy üst tele volt vizel a tüzön. mert melegen kel innya és sokan voltunk akik ittuk. de micsoda savanyu viz. édes néném,! éppen a sárhoz illik. mert ha egyik utálatos. amásika fertelmes. mi azt gondoltuk elsőben, hogy olyan savanyu viz mint nálunk vagyon, de mikor meg kostoltuk, lehetetlen volt egy csepel el nyelni. mert csak tiszta sós viz. az is roszt izü. mind azon által lassanként egymásra valo nézve, mindenikünk meg ivut harmad napig tizen két ejtelnit belölle. némellyik többet. mert a ki leg többet iszik, aztot leg többet is purgállya. avizet ebédig kel innya, és addig szüntelen kel járni, vagy futni. hogy jobban használjon. forgács ur. mint hogy egyiket sem vihette vegben: azért lora. ült. és ügettette a lovát. és így rázatta magát. és mikor érzette hogy a viz munkáladni akar. akkor le szállot alórol. el hiheti kéd. hogy eleget neveltünk rajta., azt már nem tudom mint fog nekünk használni ez a szentelt savanyu viz; hanem használ sem törödöm rajta, mert jo egészségem vagyon, [...]” (38. lev., vö. 41. és 84. lev.)

Elcsodálkozik a bivalyokkal való halászás különös szokásán, mivel még soha nem látott ehhez hasonlót:

„[U]gyan idő töltésért is ment volt a fejdelem egy török urhoz. a ki kerte vala a fejdelmet hogy menne. hozzája. mivel őt igen szép vadászo helyek vannak, a joszága őt mely föld ide. de csak két nap maradhattunk őt. addig is a sátorok alol ki nem buhatot az ember. a sok eső miat., soha sem láttam volt bialokal halászni. csak őt. a ház mellet egy tó lévén, abban vagy huszig valo bialokot hajtottak. és azokal egészen fel kevertették atót.

és a sárból a kezekel vonták ki az emberek a sok halat, nem lehetet uszni a szegény halnak. a sáros vízben. török halászat.” (41. lev.)

Nagy hőségben és pestis idején a magyarok többnyire elhagyták Rodostót, s a város szélén felállított sátrakba költöztek át. Ezt a szórakozást Mikes elég unalmasnak tartja:

„[T]egnaptól fogvást. táborban. szálottunk, és sátorok alatt lakunk. a szokot helyre. aváros széllyire; az ellenségtől. nem gondolom hogy sokat kellene tartanunk. mivel. vagyon vagy három száz mély föld közöttünk, azért csendesen alhatunk. és csak a fülben mászotol, a szunyogtól. tarthatunk, [...] édes néném, mi itt csak tengődünk, lengédünk. mint szegény bujdosok. tölttyük az időt a mint lehet, az urunknak a még is mulattság hogy a mezőn lakunk., mert az unadalom itt igen bő. és a szegény urunk. itt csak egynehányunkal maradot, [...]” (73. lev.)

Egy másik alkalommal egy apró török falu közelében táboroznak, amikor Mikes ismételten kárhóztatja a törökök és különösen az asszonyok otthon ülését:

„[A]z elmúlt holnapnak 9dik napján táborozni mentünk volt. csak három mély földnre. egy kis török falu mellé, nincsen e világon semmi szomorub, mint a mely várost. vagy falut. csak török lakja. mert olyan helyt. sem embert. se aszszont nem láthatni az utzákon, még gyermekeket sem, azt tudná az ember hogy mind ki holtak a faluból., mert it ki ki csak a maga házánál ül. kivált az aszszonyok nem úgy mint nálunk.” (89. lev.)

Mikes pontosan tudósít az 1722. és az 1751. évi rodostói pestisről, valamint a megtett óvintézkedésekről. Az események közvetlen hatására keletkezett, nagy láttató erejű leírásban összekapcsolja egymással a járványtól való félelem, a tehetetlen kiszolgáltatottság és a száműzetés megváltoztathatatlanága fölött érzett szomorúság gondolatát:

„Édes néném. éppen nem kel nevetnünk. néze kéd honnét irok. meg láttya kéd abból. hogy vagyon abban valami. abban avagyon. hogy ide három mély földnre kellett jönünk. és avarost el hadnunk apestis miat., vagyon immár két napja. hogy itt vagyunk sátorok alatt, egy nyomoru falu mellet, bercsényi ur. minden pereputyostól. a faluban. egy nyomorult udvar házban. vagy is majorban, vagyon szálva. a városban a pestis egészen el hatot. vagyon olyan nap. hogy más fél száz embert is el temetnek. közöttünk még senkit nem temettek noha a cselédek közül. kettőn is volt pestis. de ki gyogyultak belölle, mind azon által már tovább nem maradhatván a városban. már két naptól fogvást itt táborozunk. egész ház népestől. avalo hogy szép helyt vagyunk szálva. de aza rut nyavalya. el vette minden kedvünket. és csak idétlenül nevetünk, ugyan is ocsmány nyavalya ez. reggel jól vagyon az ember, estve felé meg betegszik. és harmad napjára el temetik.” (44. lev., vö. 184. lev.)

A levelek többször szóba hozott témái közé tartoznak a rendkívüli természeti jelenségek, így mindenekeelőtt a szokatlan időjárás: a magas hőmérsékletek decemberben (160. lev.),

az öt-hat hónap hosszúságú száraz időszakok (163., 169. lev.) és az októberi hó (184. lev.). Az 1724 decemberében észlelt mennydörgés említését Mikes összekapcsolja egy olvasmányaiból merített, pikáns elbeszéléssel:

„[...] vallyon el hinnéké azt nálunk hogy micsoda melegek járnak itt most. de kivált meleg esők, és sok meny dörgések. kéd leg alá hidgye el, mert nem hazudok. nyárban sem hallunk. nagyob, se több menydörgéseket mint most, de a derék állapot hogy igen igen ritkán esik itt le a menykő. tudom hogy sok féle és csudálatos erejét hallotta kéd amenykőnek, de talám csudálatosabat nem hallot kéd, mint a melyet én olvastam. mikor eszemben jut, mindenkor nevetnem kel. nevesse kéd is. romában egy francia követ a mikor egyszer nagy menydörgések voltak. asztalnál lévén a feleségivel. és az ablakok hogy nyitva voltak, a meny kö által megyen aházban ki ki meg ijed. de semmi kárt nem tett, a mikor pedig által ment aházon, a követné melegséget érzet, talállya ki kéd hol, és mint hogy asztalnál volt, nem lehetet a szoknya alá tenni a kezét. de asztal után. maga is el fogad nevetve rajta. a midön észre veszi, hogy a menykő meg perselte. gondold el édes néném. hol kereskedet. és kine nevetné eztet.” (58. lev.)

1726-ban (77. lev.) és 1752-ben (186. lev.) Mikes földrengésről tudósít; az első esetben az eseményt meglepő fordulattal egy novellaszerű elbeszéléshöz kapcsolja, amely lakodalommal végződik:

„[A] ki is szépnék találván. mátkájához valo hüségit, el bocsáttá őket. és mind ahárman szerencsésen viszá érkezenek hazájokban, és házokhoz. és a lakadalom csak hamar meg lett azután. talám édes néném a föld alat lako emberek is lakadalmaztak, és tánczoltak. mert tegnap elöt nagy föld mozgást érzettünk alattunk, azt gondoltuk hogy valamely szekére tették az egész várost. és ugy visznek valahová. mind ennyi föld indulások között is kéd szolgálja édes néném.” (77. lev.)

Összegezve: a rodostói tapasztalatok jelentősen befolyásolták Mikes felfogását arról a kultúráról, amely befogadta. Éles szemmel rögzítette az etnikai, kulturális, civilizációs és mentalitásbeli különbségeket. Megfigyelései tanúsítják, hogy Rodostó lakosságát Mikes idejében nem a törökök, hanem a görögök, örmények és zsidók határozták meg, s hogy ezek a népcsoportok ugyanúgy elkülönült közösségekben éltek, mint maguk a bujdosók. Művében Mikes számos szokást és erkölcsi magatartásformát rögzített, amelyek irányították a rodostói társadalom életét. Mivel nem tudott törökül, elsősorban a vizuális benyomásokra összpontosított. Pillantása az idegen környezetre, melyben egyre otthonosabbá vált az évtizedek során, számos személyes jegyet hordoz. Többnyire tárgyilagosságra törekedett; a sztereotíp általánosításoktól rendszerint tartózkodott. Fejlett érzéke volt az egyedi vonások és az általános kulturális jegyek megkülönböztetésére.

Tudatában van saját kulturális értékrendszere máságának, de ezt rendszerint a háttérbe szorítja, vagy viszonyítja. Megfigyeléseit érzelmektől áthatva, de csaknem mindig tapintatosan, humorral adja elő; a helyi jelenségeket és alakokat következetesen a száműzetés,

a franciaországi tapasztalatok és a török környezet viszonylatában ítéli meg. Életképeibe, tájleírásaiba is saját töprengéseit, belső világát és gondolatait szövi bele; s a keleti világ rajza a levélíró személyes érzéseiben tükröződik. A civilizáció és barbárság, középpont és periféria szembeállítása, valamint a keleti kultúrák nyugati szemléletű bemutatása és ennek nyelvi stratégiái Mikes beszédmódjában alig, illetőleg egyáltalán nem érvényesülnek.

A jövőben meg lehetne vizsgálni, Mikes leírásai Rodostóról és környékéről mennyiben tekinthetők hitelesnek más korabeli források tükrében. Meg kellene mutatni azt is, milyen okok és hogyan motiválták Mikes tájékozódását az otthonitól alapvetően eltérő környezetben, s milyen diszkurzív divatok vezették el az „idegen” produktív olvasatához. Külön feladat lesz azonosítani a több levélben említett muzulmán legenda forrását az Isten által az ember számára különböző helyeken elhintett kenyérről, s feltárni a 190. levélben említett perzsa legenda forrását a ramadán eredetéről. A rodostói Rákóczi-könyvtár sorsának tisztázása, melynek köteteit Mikes is használta, ugyancsak a fontos kutatási feladatok közé tartozik.